

Јован ЈЕРКОВИЋ
Нови Сад

О НАСТАВИ МАТЕРЊЕГ ЈЕЗИКА У ШКОЛИ

1. Настава матерњег језика и књижевности ставља наставнике и професоре пред врло сложене и одговорне задатке: у школи ученици треба да стекну комплетно литерарно и лингвистичко образовање. Око постизања ових циљева јављају се разна неслагања. Док једни заговарају јединствену наставу језика и књижевности, други истичу двојство и јединство у њој, а трећи двојство и повезаност.¹ Нама је најближе схватање које је пре две деценије изнео Павле Ивић: „Ја не верујем у често помињано јединство језика и књижевности. То су две материје, са посебним садржајима и врло различитом методологијом. Исто тако нисам уверен ни у корисност јединства *наставе* језика и књижевности (ово није исто што и јединство језика и књижевности; понекад се при расправљању губе из вида ове разлике). . . Али с друге стране стоји истина да настава језика и књижевности може и треба да буде *повезана*, пре свега путем обрађивања обеју материја на тексту. Не треба се варати, та повезаност још увек не значи јединство. . . Стога бих формулу о јединству, па и ону о „двојству“ заменио дефиницијом „двојство и повезаност“ која звучи мање супериорно, али тачније одговара чињеницама.“²

Ограничено време и простор условљавају да своје опсервације сузим на одређене проблеме. Истаћи ћу на прво место повезаност наставе језика и књижевности. Повезује их чињеница да обе у својој основи имају језик. Зато на часовима граматике и књижевности ученику морамо објашњавати значења и

¹ *Проблеми јединства наставе матерњег језика у књижевности*, Југословински завод за проучавање школских и просветних питања, Београд 1964.

² *Комуникациона вредност језика и наша школа* (Проблеми јединства наставе матерњег језика и књижевности, Београд 1964), 38—39.

употребу свих феномена, како језика тако и стила. Редослед је јасан — прво се обавезно мора савладати лексички, гласовни и граматички систем језика. Заложили бисмо се да научни и методолошки приступ буде утемељен на резултатима савремених токова лингвистичке мисли. Солидно лингвистичко знање представља основу за књижевну, па и стилистичку анализу књижевног дела. Другим речима: стилистички ниво озбиљно се може обрадити тек ако је савладана граматика.

2. Програми се залажу да ученици у школи усвоје „граматичко-правописна знања и стекну навике“ које омогућују да се овлада нормама стандардног језика „како би што боље и лакше комуницирали у својој социо-културној средини и на целом српскохрватском подручју“. Задатак није лако остварити. С обзиром на дијалекатску разумењеност српскохрватских говора наилазимо на веома различиту ситуацију у појединим социо-културним срединама.

Има средина у којима ученик практична граматичка знања понесе од куће, тј. оних у којима су разлике између локалног говора и књижевног незнатне. Таква ‚блискост‘ омогућује лакше савладавање градива: наставника ослобађа обавезе да се задржава на свакој парадигми и правилу и дозвољава му да издвоји само оно што је релевантно. Међутим и у овим срединама могу да се јаве ‚тешкоће‘ условљене чисто психолошким разлозима. Сазнање о подударану локалног говорног типа с највећим делом појединости у књижевном језику може ослабити пажњу у толикој мери да дође до инфилтрације особина које нису стандардне.³ Зато се не сме створити илузија да се норма зна и да је не треба савлађивати. Између народног и стандардног језика увек има знатних разлика; оне су евидентне и на самом почетку живљења савременог српскохрватског књижевног језика, како у језику самога Вука, тако и код његових највернијих настављача.

Други проблеми јављају се у срединама где су разлике знатније, тј. локални говори се у низу појединости не подударaju с новоштокавштином (нпр. кајкавско и чакавско дијалекатско подручје, призренско-тимочки дијалекат, одређени црногорски говори. . .).

У програмским садржајима постоје и поглавља: *Књижевни-стандардни језик и дијалекат* и *Социјална средина и језик*. Пажњу ћемо у даљем излагању усмерити првенствено на анализу њихових задатака. Пођимо стога од чињенице да норма обухвата језичку укупност — и стандардни израз и дијалекте и социолекте. Сваки од наведених подсистема има своју норму и у пуној мери је савршен и довољан сам за себе. Даље се обично

³ Јован Јерковић, *Осврт на развој екавске верзије књижевног језика у другој половини прошлог столећа* (Југословенски семинар за стране слависте, књ. 30, Београд 1979), 60—71.

мисли да је књижевни (стандардни) језик целовит, кохерентан, јединствен систем. Међутим, он је веома слојевит и сложен. Да подсетимо само на два вида његовог испољавања: он обухвата и језик лепе књижевности и језик свакодневне комуникације образованих људи, а то нису истоветне категорије. Заправо ова оба типа језика секу се у многим тачкама, али се често и разилазе.

3. Своја напред изложена полазишта илустроваћу примерима обраде језика неких писаца, што ће због временског ограничења свакако бити непотпуно, па у извесном смислу и једнострано. Моћи ће, међутим, да иницира разговор и упути на радове у којима је ова обрада богатија.

а. Језик Јакова Игњатовића, зачетника реалистичког романа у српској књижевности, даје материјала за решавање више задатака наставе језика (и књижевности). Писац је дуго био оспораван а негативан суд се често односио на језик његових дела. Детаљна анализа језика Игњатовићеве прозе⁴ показала је да најбројнија одступања од књижевне норме нису проузрокована недовољним познавањем матерњег језика, како су истицали његови критичари, него су то црте које га везују с говорима средина у које га је доводио животни пут (од Сентандреје преко Новог Сада до Даља).

Језик писаца средине XIX века био је везан за Вука и његову реформу. Изједначавање народног и књижевног језика у једном моменту имало је и својих одређених слабости. Свест о народном језику у функцији књижевног доводила је често до непоштовања норме. Вуков народни говор био је фикција,¹ јер је и сам само до одређене мере био веран говору родног краја (постепено се ослобађао његовог локалног карактера прихватањем особина из различитих средина али дајући и свој прилог његовом обликовању).

Одступања од Вукове норме у језику Ј. Игњатовић проузрокована су и неслагањем народних основа: Вукове тршишке и Игњатовићеве војвођанске са свим специфичностима које садржи њена најсевернија зона (говори око Будимпеште).

У анализи језика Ј. Игњатовића лако је издвојити дијалектизме на свим језичким нивоима. Њима је писац карактерисао своје личности, али су они продирали и у његову нарацију и опис.

У Игњатовићевом језику регистроване су многе особине које су у другој половини XIX века улазиле у оквире књижевне норме, док се данас третирају као архаизми.

Интересантно се, даље, позабавити и примерима у којима норма датог времена дозвољава двојство, што је својеврсна слика превирања у језику и могућност да се прати како је вршена

⁴ Јован Јерковић, *Језик Јакова Игњатовића*, Матица српска (Нови Сад 1972), 1—325.

селекција конкретних особина у оквирима релативно лабилне норме чија је основица фолклорна књижевност.

Игњатовићев језик одликује се и низом појединости које не улазе у савремени стандард а које нисмо могли потврдити у постојећој литератури. Оне најчешће имају одређену функцију у карактеризацији језика личности.

Детаљна анализа језика Ј. Игњатовића за коју се залажемо помоћи ће ученику да учврсти своје познавање норме књижевног језика; да уочи основне карактеристике стандардног израза у времену коме припада дело и писац; да прошири своје знање о одређеним народним говорима и уочи разлике које га деле од стандардног израза; оспособи се да издвоји архаизме и индивидуалне пишчеве творевине и уочи стилску функционалност језичких средстава, пишчево колебање и евентуално незнање; итд.

Најбитније карактеристике језика Ј. Игњатовића моћи ћемо потврдити и код свих писаца српског романтизма и првих реалистичких писаца. То значи да нема потребе да се и на језику других Игњатовићевих савременика у оволикој мери детаљно задржавамо него са ове основе можемо кренути даље у потрази за специфичностима.

б. Језик није хомогена творевина, тј. он се не остварује и не испољава као потпуна јединствена целина. Савремена теорија говори о хоризонталној разноликости коју условљавају географске, етнографске и политичке чињенице; с друге стране вертикална разноврсност подразумева диференцијацију на истом простору између различитих група говорника и за њу су релевантне социолошке детерминанте. Чињеница је, међутим, да су језички слојеви добијени хоризонталном и вертикалном стратификацијом међусобно испреплетени.

Наведени феномен покушаћемо да илуструјемо грађом из приповедака Вељка Петровића, заправо указаћемо на пишчев однос према овим лингвистичким постулатима.⁵

Вељко Петровић нам у свом делу представља личности са врло широког терена српскохрватског језичког подручја; у приповеткама се срећемо са великим бројем странаца, али и са Србима и Хрватима који су се, иначе, однародили заборавивши у већој или мањој мери свој матерњи језик. Ту су и припадници различитих социјалних група, представници више генерација, струка, различитог степена образовања, итд. Узимајући све ово у обзир, могли смо у делу В. Петровића да издвојимо шаролик мозаик идиолеката и социолеката.

После детаљне анализе могло се констатовати да се у градовима у које је писац сместио радњу својих приповедака, пре

⁵ Јован Јерковић, *Социолингвистичке појаве у прози Вељка Петровића* (Живот и дело Вељка Петровића, Матица српска, Нови Сад 1986 — у штампи).

свега у Раванграду и целој Војводини, у првим деценијама овог века догађају значајније друштвене трансформације које се огледају и у језику — у напуштању многих особина локалног идиома у корист општег, што у нашем случају значи прихватање норме књижевног језика али и развијање низа особености које улазе у оквире урбаног дијалекта који се ствара. Зато се у језику личности, када је писац хтео да их и њиме издиференцира, укрштају обе осе — хоризонтална и вертикална стратификација. Хоризонтална разноликост је у то време доминантнија од вертикалне, чиме се објашњава зашто је писац језик својих личности првенствено 'обележавао' просторним идиомима. За потпунију вертикалну стратификацију језика потребан је дужи временски период. С друге стране, танане разлике између идиолеката теже се и уочавају.

в. У делу Бошка Петровића, роману *Певач*, прожимају се два приповедачка тока и спајају у једну целину — историјска равна и савременост. Писац на једном месту у књизи поручује: „Све је слојевито, али треба видети.“ Слојевитост се огледа и у Петровићевом језику. Писац је бдео над њим поштујући законе стандардног израза, али се не сме занемарити чињеница да се језичка норма мењала у низу деценија обухваћених Петровићевим опусом. Пажњу ћемо овога пута ограничити на један део пишчевог поступка — речник дела. Писац је широковременску и ширококрпску лексику обликовао на најбољи начин сједињујући класично и савремено.

Бошко Петровић се показао и као изврстан познавалац творбених средстава српскохрватског језика и као некада Вук Караџић учинио да многе речи које нисмо потврдили у лексикографским приручницима зазвуче разумљиво и блиско (*живокољ*, *сложевина*, *трсколом*, *уграбљеница*; *белгчав*, *бродолик*, *кајни*, *рођајни*; *кућеркати се*, *празноседети*, *четверезити*; *грмљавно*, *дахомразно*...). Посебно се истичу речи које се у Петровићевом тексту јављају с новим значењима, а интересантне су и оне са ознаком и н д и в и д у а л н о (*малопублицирање*, *неколикокилаш*, *топлогисели*, *хладностињен*...), затим *неколико десетина* и *диолексема*, *оказионално* *скованих* *за дату прилику* (*дочињање*, *недотечина*, *пресебни*, *предносни*...), као и спискови покрајинских (дијалекатских) речи које се могу разврставати према територији за коју се везују. У Петровићевим лексичким присутни су трагови претходне (црквенословенске) епохе обележене мноштвом архаизама и варваризама. Списак 'историцизама' доста је дуг; он означава све бивше реалије из дугог временског периода а које данас више не постоје.

Бошко Петровић је индивидуална појава и у језичком развоју свога дела. У његовој лексици, али и у осталим језичким нивоима, доживљавамо све видове живе речи у животу једне средине у датом времену, па и сваке личности понаособ. Лексичку разноврсност Петровић је уклопио у свој уметнички дожив-

љај тако да читалац не стиче утисак да је писац посебно трагао за речима, што је он, сигурни смо, морао чинити. Покушали смо, али без успеха, да поједине речи замењујемо речима „истог“ значења (по тумачењу постојећих речника). Увек је пишчева порука губила „у мањој или већој мери, од своје семантичке компоненте. Првенствено се губио стилски валер јер свака реч садржи нешто што је само њено: било да је у питању емоционално, експресивно или неко друго обележје.“⁶

4. Избор писаца чији смо језик делимично приказали није случајан. Припадали су различитим епохама развоја српске прозе⁷ и у њој оставили значајне трагове.

У анализи језика Јакова Игњатовића инсистирали смо на односу народни говор — књижевни језик, што је за дату епоху најкарактеристичније. У делу Вељка Петровића трагали смо првенствено за социолингвистичким појавама, што је такође у вези с временом и местом радњи његових приповедака. Код Бошка Петровића ставили смо тежиште на лексичку слојевитост јер нам је дело за овакву анализу пружало обиље грађе.

⁶ Јован Јерковић, *Лексичка слојевитост „Певача“ Бошка Петровића* (Књижевност и Језик, Београд 1986. — у штампи).

⁷ Јаков Игњатовић (1822—1889), Вељко Петровић (1884—1967), Бошко Петровић (1915—).

Jovan Jerković
Novi Sad

ON TEACHING MOTHER TONGUE AT SCHOOLS

Summary

The fact the author begins with is that a pupil acquires a complete literary and linguistic education at school. Literature and language represent two subject-matters and two methodologies as well, this being a guarantee for their autonomy in the teaching process. They are, however, also »connected«, as they both imply language. The author has tried to give an insight, from the point of view of school practice, of the relation of language and literature teaching in the chapters, on *Literary-Standard Language and Dialect* and *Social Milieu and Language*, of the curriculae. His starting points are illustrated by analyzing the language of Jakov Ignjatović (1822—1889), Veljko Petrović (1884—1967) and Boško Petrović (1915—). At analyzing the language of J. Ignjatović he points out the relationship between a vernacular and literary language, this being very typical for the mentioned epoch; in the work of V. Petrović he traces some sociolinguistic phenomena related to the time and place of action of his stories; finally, he concentrates himself on the lexical multi-layers of the novel »Pevač« (»A Singer«) by B. Petrović.

In his approach the author tries to prove that a solid linguistic knowledge should represent a base for not only literary but a stylistic analysis of a literary work as well.

